

VÁLTOZÁSOK AZ EMBERI NYELV MŰKÖDÉSÉBEN: A JELÖLT DOMINANCIÁJÁTÓL A JELÖLŐ DOMINANCIÁJA FELÉ

CHANGES IN THE FUNCTIONING OF THE HUMAN LANGUAGE: FROM THE DOMINANCE OF THE SIGNIFIED TO THE DOMINANCE OF THE SIGNIFIER

Benczik Vilmos

PhD, dr. habil, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar, Budapest

ÖSSZEFOGLALÁS

A jelölő – jelölt – jel saussure-i hármasságából kiindulva a szóbeli és az írásbeli nyelv és nyelvhasználat különbségeinek tárgyalása révén világosabban látjuk a nyelvet mint jelölők rendszerű hálózatát.

ABSTRACT

Departing from the Saussurean triptych of signifier – signified – sign and by discussing the distinctions of oral and written language and language use language is seen more clearly as a systematic network of signifiers.

Kulcsszavak: jelölt, jelölő, szóbeliség, írásbeliség, szemiotika, hangos olvasás, néma olvasás, irodalomelmélet

Keywords: signified, signifier, orality, literacy, semiotics, reading aloud, silent reading, literary theory

A JELÖLT ÉS A JELÖLŐ FOGALMÁNAK VÁZLATOS TÖRTÉNETE

A két fogalom Ferdinand de Saussure *Bevezetés az általános nyelvészetbe* című, 1916-ban megjelent munkájával mintegy berobbant a nyelvtudományba, e két fogalom nélkül immár száz éve még a legalapvetőbb dolgok sem mondhatók el a nyelvről.

Saussure a nyelv működésének alapját abban látja, hogy bizonyos fogalmak összekapcsolódnak bizonyos hangképekkel: a fogalmakat nevezi el *jelölteknek* ('signifié'), a hangképeket pedig *jelölőknek* ('signifiant'): a kettő együtt

alkotja a *jel* fogalmát. A jelölt–jelölő oppozíció Saussure a nyelvtudományt alapjaiban megújító munkásságának egyik legfontosabb tézise; Ernst Cassirer német filozófus Saussure munkásságát jelentőségében Galileiéhez méri (vö. Culler, 1986).

Saussure a nyelvet többek között papírlaphoz hasonlítja, amelynek a gondolat (a jelölt) az előlapja, a hangkép (a jelölő) pedig a hátlapja. Az előlapot – mondja Saussure – nem lehet anélkül szétvágni, hogy a hátlapot is szét ne vágjunk. „Ugyanígy van a nyelvben is: sem a hangot nem lehet a gondolattól elválasztani, sem a gondolatot a hangtól; ezt az elválasztást csak absztrakció útján lehetne végrehajtani, amelynek az lenne az eredménye, hogy tiszta pszichológiát vagy tiszta fonológiát művelnénk” (Saussure, 1997). Saussure hangsúlyozza továbbá, hogy a jelölt és a jelölő közötti kapcsolat nélkülöz bármilyen logikai vagy hasonlósági elemet, ez a kapcsolat önkényes, s kizárólag a nyelvhasználók közmegegyezésén alapul. A jelek peirce-i felosztása szerint a nyelvi jel alapvetően szimbólum, bár egyes nyelvi elemek mutathatnak emellett ikonikus (hangutánzó szavak), illetve indexikus (névmások) vonásokat is. A tapasztalat azt mutatja ugyanakkor, hogy az egynyelvű, nyelvtanilag nem képzett – tehát a nyelvvel reflektív viszonyban nem álló – anyanyelvi beszélők hajlamosak anyanyelvük szavai és az általuk jelölt dolgok között hasonlóságot, sőt azonosságot látni, tehát mintegy azonosítják a jelölőt és a jelöltet. Erre már Saussure is rámutatott (idézi Hawkes, 1977); a későbbiekben – az írástalan nyelv tárgyalása során – még visszatérünk a jelenségre.

A saussure-i fogalomtriptichonnak (jelölt–jelölő–jel) igen korai előképei vannak: a legkorábbi a Kr. e. 5. században élt Gorgiasznál lelhető fel, aki „határozott különbséget tesz a szó, a fogalom és a külső valóság között” – írja Adamik Tamás (Adamik, 1998). A ’szó’ a saussure-i *hangképpel/jelölő*vel, a ’fogalom’ pedig a saussure-i *fogalommal/jelölt*tel azonosítható egyértelműen. Közel ezer évvel később Augustinus *A keresztény tanításról* című művének II. és III. könyvében alkotja meg jelelméletét, s ebben a lényegyet tekintve saussure-i értelemben használja a ’significans’ és a ’significatum’ terminusokat (vö. Adamik, 1979 és Adamik, 1998). A szakirodalom úgy tartja, hogy valamiképpen Augustinus is hozzájárult ahhoz, hogy Saussure megalkotta a signifiant/signifié fogalmát.

A két saussure-i fogalmat később megpróbálták más terminusok használatával pontosítani és árnyalni. Louis Hjelmslev a *kifejezés* (’expression’) terminust használja a jelölőre és a *tartalom* (’content’) terminust a jelöltre.

Jacques Derrida 1967-es, *Grammatológia* című könyvében kritizálja Saussure-t a jelölt és a jelölő éles megkülönböztetéséért; Derrida azt kárhoztartja, hogy ez a megkülönböztetés az olyan hagyományos hierarchikus oppozíciókhoz igazodik, mint *anyag–szellem, szubsztancia–gondolat*, s ezekből az oppozíciókból mindig a második tagot privilegizáljuk az elsővel szemben. Ez történik a *jelölt–jelölő* oppozíció esetében is, amikor hajlamosak vagyunk az érzékfölötti [transz-

cendentális] jelöltnek tulajdonítani valóságos létet a csakugyan létező jelölő rovására (Derrida, 2014).

Jacques Lacan érdekesen párhuzamba állítja a jelölő–jelölt oppozíciót a saussure-i tanítás két másik alapvető oppozíciójával, a *langue–parole*, illetve a *szinkronia–diakronia* oppozícióval. Lacan úgy látja, hogy a *jelölő* a *langue*-gal, a nyelvi rendszerrel rokonítható, lévén hogy mindkettő fix, eleve adott; az örökké változó, megújuló *parole* viszont inkább a *jelöltre* hasonlít, mely utóbbi a(z amúgy változatlan) jelölő minden egyes használata során más és más lesz. Lacan úgy találja, hogy a *jelölő* a maga anyagi mivoltában a nyelv „megfogható” *szinkrón* struktúrájával mérhető össze, ezzel szemben a *jelölt* a maga gazdag történeti reminiscenciáival inkább *diakrón* vonásokat mutat (Lacan, 1972; és vö. Culler, 1986).

Saussure tehát hangsúlyozza, hogy a jelölt és a jelölő összetartozik, s mintegy kölcsönösen feltételezi egymást. Saussure ezzel a két fogalom egyenrangúsága, egyenlő súlya mellett is lándzsát tör.

Az a kiegyensúlyozottság, egyenrangúság és egymás kölcsönös feltételezettsége, amely a jelölt–jelölő saussure-i modelljéből kiolvasható, nem örök érvényű és általános jellemzője ennek a viszonyoknak, hanem éppenséggel csak egy *kivételes, kegyelmi állapotot* tükröz, amelytől jócskán tapasztalhatók elmozdulások. Az alábbiakban ezeknek az eltéréseknek, elmozdulásoknak az áttekintésére teszünk kísérletet.

A JELÖLT ÉS A JELÖLŐ AZ ÍRÁSTALAN NYELVBEN

A kommunikációtörténeti szakirodalom az írástalan nyelv korát Walter J. Ong terminusával „elsődleges szóbeliségnek” (‘primary orality’) nevezi. Az elsődleges szóbeliség korát a nyelv keletkezésétől az írás feltalálásáig¹ szokás számítani. Ezt a korszakot valójában csak az írás feltalálását követő korszak perspektívájából illelhetjük a „szóbeliség” terminussal: az írás előtti korokban élő emberek számára a hangjelek és a nyelv monolit egységben voltak, szétválasztásuk nemcsak lehetetlen volt, hanem elgondolhatatlan is.

Bronislaw Malinowski írja: „Az artikulált beszéd kezdeteikor, amikor a beszéd megjelenésével párhuzamosan kiemelkednek a szituációból a szóval megjelölt dolgok, ezeket a dolgokat kizárólag az aktuális viszony szilárd köteléke fűzi a

¹ A szakirodalom általában adós marad annak megnevezésével, hogy melyik írásfajta feltalálásáig. Véleményünk szerint semmiképpen nem a korai jelentésrögzítő írásrendszerek megjelenéséig, amelyek a nyelven átnyúlva – és azt lényegében érintetlenül hagyva – közvetlen kapcsolatot hoztak létre a grafikus jelek és a dolgok között; a jelentésrögzítő írásrendszereknek alig van a nyelvre vonatkoztatható relevanciájuk. Az írás valódi karrierje és a nyelv szempontjából meghatározó szerepe akkor kezdődik, amikor a görögök a föníciaiaktól átvett mássalhangzóírást magánhangzójelekkel kiegészítve a Kr. e. VIII. században létrehozták az ún. *fonetikus ábécét*.

beszédhez, a szavakhoz. A hang még nem igazi szimbólum, mert nem válik el az általa jelölt dologtól”² (Malinowski, 1936).

Ong lényegében ugyanezt mondja, amikor azt állítja, hogy az elsődleges szóbeliségben „a szavak nem jelek”³ (Ong, 2010).

„A primitív nyelvi gondolkodás számára [...] a kimondott szó nemcsak elvont jele, hanem képe, sőt része a kifejezett dolognak. A beszéd ekkor még jobban hozzátapadt a konkrét valósághoz, a szójel és a jelölt dolog még nem differenciálódtak annyira, mint a későbbi fejlett gondolkodásban. Ami a szóval történik, vagyis amit hangosan kimondunk, az a primitív felfogás szerint a valóságban is megtörténik” – foglalja össze már közel száz éve Thienemann Tivadar a jelölő és a jelölt elsődleges szóbeliségbeli összeolvadásának a lényegét (Thienemann, 1931).

A jelölőnek a jelöltbe való teljes beleolvadását példázzák a tabuszavak: ezeknek a szavaknak valójában nem a jelölőjük, hanem a jelöltjük tiltott. Egyes írásbeliséggel nem rendelkező észak-amerikai indián nyelvekben a tabuszavak magas aránya miatt tízévenként kicserélődik a szókincs fele, mivel a kimond(hat)atlan szavak elfelejtődnek (vö. Flusser, 1997). Ily módon felejtődött el az eleink számára totemállat medve finnugor elnevezése is; mellesleg a helyette átvett szláv szó is körülírás (tehát a medve ’valódi’ nevének a kimondása a szlávok között is tiltott lehetett): a ’medve’ szó szlávul ’mézevőt’ jelent.

Az írás előtti nyelvműködésben a jelölő kizárólagos „anyaga” a hang. A hang azonban valójában nem anyag, hanem az anyagnak a rezgése, amely létrejötté pillanatában el is enyészik: a jelölő eltűnik, s csupán a jelölő által előhívott/generált jelölt marad meg. Amikor beszélünk, a beszédet nem meghalljuk először, majd ezt követően megértjük, hanem a meghallás és a megértés ugyanabban az időben, egymástól elválaszthatatlanul történik. Ezt nevezi Derrida a *s’entendre parler* rendszerének (a francia ’entendre’ ige kettős jelentésű: ’hallani’ és ’érteni’; a kifejezést többféleképpen próbálták magyarra fordítani, de egyik fordítás sem tekinthető igazán sikeresnek). Jelen gondolatmenetünk szempontjából a lényeg az, hogy a hang fizikai elenyészése mintegy eltörli a jelölőt, s ami megmarad, az az elenyészett jelölő által létrehozott ’transzcendentális’ – azaz az érzékek számára hozzáférhetetlen – jelölt (vö. Derrida, 2014; valamint Culler, 1997).

A kommunikációs folyamat hatékonysága szempontjából a jelölőnek a hangzó nyelvhasználatbeli eltörlődése nem haszontalan dolog, hiszen az ideális kommunikáció a kommunikálandó gondolatnak a címzett által történő mindenféle mé-

² „The beginnings of articulate speech, when, parallel with its appearance Referents begin to emerge out of the Situation, are still to be represented by a single solid line of actual correlation (second stage). The sound is not a real symbol yet, for it is not used detached from its Referent.”

³ „...in primary orality words are not signs...”

dium használatát kiküszöbölő „közvetlen appercepiálása” volna. Mivel ez nem lehetséges, legalább a médiumként szolgáló nyelvnek kell minél áttetszőbbnek, semlegesebbnek lennie, mert ha nem az, akkor torzíthatja, befolyásolhatja vagy beszennyezheti a gondolatot, s a kommunikáció címzettje a gondolat helyett részben a közvetítő médium anyagát érzékelné (Culler, 1997). Az írás előtti – *kizárólagosan*⁴ hangzó – nyelv maximálisan *transzparens*⁵: a hang illékonyaságából adódóan tiszavirág életű jelölőnek nincs rá ideje, hogy bármiféle szerephez is jusson – elhangzása pillanatában a címzett tudatában generálja a jelöltet, majd rögtön bele is olvad abba. Ily módon az elsődleges szóbeliségben működő nyelv – ahogy Ongtól fentebb idéztük – nem rendelkezik a jel valamennyi sajátosságával. Derrida írja: „A jelölő külsőlegessége az általában vett írás külsőlegessége; [...] nincs nyelvi jel az írás előtt. E külsőlegesség híján maga a jel képzete is összeomlik” (Derrida, 2014).

A JELÖLT, A JELŐLŐ ÉS AZ ÍRÁS

Az írás meghozza a jelölő számára a maradandó fizikai létet. A hordozóanyagra írt szavak fizikai jegyek, amelyeket az olvasónak kell életre keltenie és értelmeznie; e jeleket anélkül is látjuk, hogy értenénk őket (Culler, 1997). A jelölő *tartósan ott van* a hordozóanyagon anélkül, hogy generálta volna a jelöltet – ilyesmi az elsődleges szóbeliségben nem fordulhatott elő. Az írás megjelenése összességében a *jelölő szerepének radikális felértékelődésével* jár együtt. A jelölő maradandó fizikai léte az alapja annak, hogy a nyelvhasználatban kialakulhasson a nyelvhez való reflektív viszony; lényegében annak, hogy a nyelvhasználatban tudatosodjon: a szavak nem azonosak a dolgokkal.

Ugyanakkor az írás megjelenése más tekintetben is megbolygatja az elsődleges szóbeliségben kialakult jelölő-jelölt viszonyt. Az írással létrejövő új kommuniká-

⁴ A kizárólagosságot nem haszontalan hangsúlyozni, ugyanis az írás megjelenését követően a nyelv elemei – beszédhangok, szavak stb. – fizikai konkretizációt nyernek, s ezek az anyagszerű grafikus konkretizációk ott kísértének az írásbeliséget interiorizáló nyelvhasználó tudatában akkor is, amikor a hangzó nyelvet használja. Fontos tehát tudatában lennünk, hogy az írás feltalálását követően a jelölő már a hangzó nyelvben sem olyan illékony, mint ezt megelőzően volt, hanem rendelkezik némi autonóm léttel.

⁵ A transzparencia azonban nem jelenti egyben azt is, hogy a nyelv ténylegesen semleges médium lenne, ugyanis a nyelvek nemcsak az általuk alkalmazott jelölők alakjának tekintetében önkényesek, hanem abban a tekintetben is, hogy miként szegmentálják a valóságot, a jelöltek milyen hálózatát hozzák létre (vö. Culler, 1986). Ugyanerre mutat rá Kaja Silverman is: „Not only does language produce a different set of signifiers, articulating and dividing the continuum of sound in a distinctive way, but each language produces a different set of signifieds: it has a distinctive and thus »arbitrary« way of organizing the world into concepts or categories” (Silverman, 1983).

ciós helyzet kikényszeríti a szójelentések pontos körvonalazódását: az elsődleges szóbeliség szemantikájára jellemző komplex s egyszersmind parttalanul szétáradó szójelentések elemeikre bomlanak, és ezek az elemek világos kontúrokat nyernek. A jelölő-jelölt viszony határozottabbá, egyértelműbbé, konkrétábbá válik – ez viszont inkább a *jelölt szerepének felerősödése* irányában hat. A jelölt dominanciája a *logocentrizmus*.

Az interaktivitás hiányával azonos jelentőségű körülmény, hogy az írás nem tudja rögzíteni a nyelv szupraszegmentális eszköztárát, amelynek pedig esetenként kulcsszerepe lehet a jelölő és a jelölt kapcsolatának a meghatározásában. Ez diffúzabbá, bizonytalanabbá teszi a jelöltet, s ezáltal indirekt módon a *jelölő szerepét erősíti*.

Az írásnak a nyelv működésére gyakorolt óriási hatását példázza az a gyanakvás, amely az írást megszületése óta övezi. Az írás legrégebbi jeles kárhoztatója Platón, az első görög filozófus, akinek a gondolatai maradéktalanul fennmaradtak az utókor számára – éppen annak köszönhetően, hogy *leírta* őket. Mégis ilyeneket mond: „Aki tehát azt hiszi, hogy művészetét írásban hátrahagyhatja, nemkülönben az, aki átveszi, abban a hiszemben, hogy az írás alapján világos és szilárd lesz a tudása, együgyűséggel van telítve...” (Phaidrosz 275c); „...aki eszénél van, sohasem fog bátorságot venni magának arra, hogy a gyarló nyelv formájába öltöztesse, amit szellemével megfogott, s még kevésbé abba a merev formájába, amely az írásba rögzített nyelv tulajdonsága” (Hetedik levél 343a).

Bő két évezred múltán Rousseau ugyanezt a gondolatmenetet folytatja, amikor az *Esszé a nyelvek eredetéről* (2007 [1780]) című tanulmányának 5. fejezetében az írás hiányosságait veszi számba, és a hangzó beszéd prioritása mellett érvel, helyenként igen indulatosan. Ezzel Rousseau a romantika – sok tekintetben egyébként máig ható – orális kultuszát fogalmazza meg. Az írás elsőbbségét hirdető Derrida *Grammatológia* (1967) című, többször hivatkozott munkájának második részében éppen Rousseau-val perlekedik hosszasan és részletekbe menően.

Bő száz évvel Rousseau után Saussure is igen rossz véleménnyel van az írásról: „A nyelv és az írás két különböző jelrendszer; a második létezésének egyetlen értelme az, hogy az elsőt ábrázolja; a nyelvi objektumot nem a leírt szó és a kiejtett szó együttese határozza meg; az utóbbi önmagában alkotja az objektumot. A leírt szó azonban olyan szorosan kapcsolódik a kiejtett szóhoz, hogy ugyanolyan vagy nagyobb fontosságot tulajdonítunk a hangjel ábrázolásának, mint magának a jelnek. Olyan ez, mintha azt hinnénk: ahhoz, hogy valakit megismerjünk, többet ér megnézni a fényképét, mint az arcát” (Saussure, 1997).

Az írásban használt nyelv – mint fentebb erre már utaltunk – három alapvető körülmény miatt különbözik a szokásos hangzó használat nyelvtől.

Az egyik különbség az interaktivitás hiánya; az írott kommunikátum címzettjének nincs módja a szavak pontosítását kérni a szöveg alkotójától (ezt a szokásos

szóbeli közlés során megteheti), ezért a szövegalkotó kénytelen eleve kétséget kizáró pontossággal fogalmazni. A leírt szó teljes bizonyosságú hivatkozási alappá válik (ami a hangrögzítés széles körű elterjedése előtt a hangzó szóval nem fordulhatott elő) – ez a jelölő szerepét erősíti, a jelölőhöz kapcsolt jelentés nagyobb fokú pontossága révén egyszersmind azonban a jelöltét is.

A második különbség abban áll, hogy az írás csupán a nyelv szegmentális (diszkrét) elemeinek a rögzítésére alkalmas, pedig a szupraszegmentális nyelvi eszköztár (a mondat- és szövegprozódiai nyelvi eszközök) a szóbeli nyelvhasználatban helyenként a jelentés nagyobb részének a hordozói. Ezért az írásbeli nyelvhasználatnak arra kell törekednie, hogy szövege jelentésének minél nagyobb hányadát a szegmentális nyelvi eszköztár hordozza – ez az írott szöveg alkotójától teljesen másfajta szövegalkotási eljárásokat követel meg. E körülmény ismét a jelöltöt helyezi a szövegalkotó figyelmének a középpontjába. A szöveg alapvetően a jelölők kombinálásával jön létre – a leírt szövegnek a szövegalkotó által történő ellenőrző elolvasásakor viszont a jelölőkkel egyenlő szerephez jutnak a jelöltek is.

A harmadik különbség a szöveg befogadásának körülményeiben van. A hangzó szöveg befogadója mindig csak a szöveg egyetlen szavát hallja, a már elhangzott szavakat a rövid távú emlékezetében kell tárolnia. Emiatt a hangzó szövegnek viszonylag egyszerű szerkezetűnek kell lennie. Az írott szöveg befogadója ezzel szemben – gyakorlottságától függően – egyszerre érzékelhet több szót vagy egy egész mondatot, esetenként egy teljes bekezdést is. Több jelölő együttes érzékelése a jelölő szerepét értékeli fel, egyszersmind azonban segíti a szövegbefogadót a jelölőkhöz rendelendő/rendelhető jelöltek pontosabb kiválasztásában is.

Az írásbeli nyelvhasználatnak az írás technológiája által kikényszerített sajátosságai természetesen hamarosan megjelentek a szóbeli genezisű szövegekben is. És fordítva – az írott szövegekben is szaporodtak a szóbeli szövegekre jellemző vonások. Az interferencia a két szövegfajta között folyamatos; a kommunikáció-történet ezért nevezi *másodlagos szóbeliségn*ek a mai szóbeliséget, mivel ennek alapját a modern világ mindenre kiterjedő írásbelisége képezi.

A JELÖLT, A JELÖLŐ ÉS AZ IRODALMI SZÖVEG

Az irodalmi szövegben – a nyelv eszközszerű használatához képest – a kezdetektől fogva kitüntetett szerep jut a jelölőnek. A költő és az olvasó – és általánosságban: a nyelvhasználó – figyelme már a korai antikvitástól kezdve nem kizárólag az írásmű tartalmára irányult, hanem a nyelvi kifejezés módjára is. Az antik retorikában fontos helyet foglal el az *elocutio*, amely lényegében a *jelöltek* közvetítéséhez szükséges *jelölők optimális kiválogatása*.

A hagyományos irodalomfelfogás – amely sok tekintetben ma is a klasszicizmus esztétikájával szembe forduló romantika irodalomfelfogásával⁶ azonos – persze nem a jelölő prioritását vallja a jelölttel szemben, hanem a kettő szétválhatatlan egységét. Ez a felfogás azt a szöveget tekinti remekműnek, amelyben egyetlen szót sem lehet megváltoztatni; ha pedig változtatás nem lehetséges, ez azt jelenti, hogy az író minden jelölthöz az optimális jelölőt választotta ki a nyelv által kínált eszköztárból. Ez a felfogás alapjaiban karteziánus és logocentrikus, mivel a nyelv maradéktalan referencialitását feltételezi, azt, hogy létezik a jelölők és a jelöltek között egy megbonthatatlanul rögzített viszony. Ebből persze az is szükségszerűen következne, hogy egy adott irodalmi szövegnek csak egyetlen érvényes jelentése van; ennek a logikailag szükségszerű következménynek az elismerésétől azonban a romantika esztétikája nagyvonalúan eltekintett – miként ezt tette a romantikát követő, de a jelölő-jelölt viszony tekintetében a romantika elvi alapján álló későbbi irodalmi korszakok egyébiránt igen tarka képet mutató esztétikai gondolkodása is.

Ki kell térnünk még a kommunikációs technológiák történetének egy máig ható fontos állomására. A 18. század végére általánossá válik az olvasás elnémulása: addig az ember önmagának is hangosan olvasott.⁷ A néma olvasás lényegében a hang nélküli nyelvműködés első példája. Az olvasás széles körben való teljes elnémulása paradox módon éppen akkor következik be, amikor a romantika – elsősorban Herdernek és Rousseau-nak köszönhetően – ismét felfedezi a szóbeliség értékeit. Létrejön az irodalmi szövegek *virtuális akusztikuma*, azaz a némán írt és némán olvasott (tehát akusztikus konkretizációt ténylegesen soha nem nyerő) szövegek esetében értékkritériummá válik a hangzásvilág. A romantika tehát mintegy visszacsempészi a hangot az elnémult irodalmi szövegbe. Northrop Frye mondja, hogy az irodalom „hangsémáinak [...] a funkciójuk az, hogy minimalizálják az önkényesség érzetét a szavak és a jelentés kapcsolatában, hogy egy kvázi-mágikus kapcsolatot sugalmazzanak a szavak elrendezése és az általuk megidézett dolgok között” (Frye, 1997).

A néma olvasás széles körű elterjedésének önmagában a jelölt előtérbe kerülését kellett eredményeznie, ugyanis a hangtalan olvasás során a jelölő nem csupán elenyészett már születése pillanatában, miként az írás feltalálását megelőző elsődleges szóbeliségben, hanem akusztikusan létre sem jött.⁸ Ezzel egy időben

⁶ A klasszicizmus arra intette az írókat, hogy „írj úgy, mint mások, a legjobbak”, a romantika viszont azt tanácsolta az íróknak, hogy úgy írjanak, ahogy rajtuk kívül senki más.

⁷ A néma olvasásnak persze már az ókortól fogva vannak példái; ezek a Kr. u. 8. századig ritkák, a 8–12. században számosabbakká válnak, a 12. századot követően pedig egyre gyakoribbakká.

⁸ Legfeljebb belső beszédként, ún. szubvokalizációként; a szubvokalizáció és a virtuális akusztikum rengeteg rokon vonást mutat egymással.

azonban a virtuális akusztikumnak az irodalomolvasók figyelmének a fókuszába kerülése a jelölő szerepének a megerősödéséhez vezetett.

A korunkat fémjelző posztmodern irodalomszemlélet következetesen jelölőcentrikus. Az irodalmi művet a derridai tézis jegyében ('il n'y a rien hors du texte' – nincs semmi a szövegen kívül) mindenekelőtt szövegnek tekinti, amelynek jelölőihez a befogadó a maga egyéni módján rendel hozzá jelölteket. Ugyancsak jelölőcentrikus a mai nyelvfilozófia is, amely nagyrészt Martin Heidegger hetven évvel ezelőtti szentenciájára épül, miszerint „a nyelv beszél” – a nyelv, amely mindenekelőtt a *jelölők* rendszerszerű hálózata.

ZÁRSZÓ

A fentiekben bemutatott trend természetesen nem zárult le, s nem is korlátozódik az irodalom nyelvére. A jelölő szerepe a nyelvhasználat minden területén – így a közéleti diskurzusban is – hangsúlyosabbá vált, az írásbeli és a szóbeli közlésekben egyaránt. Fontos látnunk, hogy ez a folyamat egy bizonyos pont elérése után veszélyes mértékben gátolhatja a társadalmi kommunikációt is – főképpen akkor, ha még a jelenség létéről sem veszünk tudomást. Jelen írás kísérlet arra, hogy a jelölt által dominált nyelvhasználatról a jelölő által dominált nyelvműködés irányába mutató folyamat egy fontos aspektusát vázlatosan bemutassa.

IRODALOM

- Adamik T. (1979): Augustinus jeleméletének terminológiája és funkciója. *Antik Tanulmányok – Studia Antiqua*, XVI, 1, 76–86.
- Adamik T. (1998): *Antik stíluselemletek Gorgiasztól Augustinusig*. Budapest: Seneca Kiadó
- Culler, J. (1986): *Ferdinand de Saussure*. Revised edition. Ithaca, New York: Cornell University Press
- Culler, J. (1997): *Dekonstrukció. Elmélet és kritika a strukturalizmus után*. (ford. Módos M.) Budapest: Osiris Kiadó
- Derrida, J. (2014): *Grammatológia*. (ford. Marsó P.) Budapest: Typotex Kiadó
- Flusser, V. (1997): *Az írás. Van-e jövője az írásnak?* (Tartóshullám Könyvek) (ford. Tillmann J. A., Jósvai L.) Budapest: Balassi Kiadó – BAE Tartóshullám – Intermedia
- Frye, N. (1997): A metafora tágul világa. (ford. Máthé A.) *Alföld*, 48, 12, 57–68. <http://epa.niif.hu/00000/00002/00024/frye.html>
- Hawkes, T. (1977): *Structuralism & Semiotics*. London: Meuthen
- Lacan, J. (1972): Seminar on “The Purloined Letter”. *Yale French Studies*, 48, 39–72.
- Malinowski, B. (1936): The Problem of Meaning in Primitive Languages. In: Ogden, C. K. – Richards, I. A. (eds.): *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and the Science of Symbolism*. Supplement. Fourth Edition Revised. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd., 296–336. http://nevarchivum.klte.hu/tananyag/szoclingv_alap/malinowski-the_problem_of_meaning_in_primitive_languages.pdf

- Ong, W. J. (2010): *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technologizálása.* (ford. Kozák D.) Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet–Gondolat Kiadó
- Rousseau, J.-J. (2007): *Esszé a nyelvek eredetéről.* (ford. Bakcsi B.) Máriabesnyő: Attraktor Kiadó
- Saussure, F. de (1997): *Bevezetés az általános nyelvészetbe.* (ford. B. Lőrinczy É.) Budapest: Corvina Kiadó
- Silverman, K. (1983): *The Subject of Semiotics.* Oxford: Oxford University Press
- Thienemann T. (1931): *Irodalomtörténeti alapfogalmak.* Pécs: Danubia Kiadó